

Zusammenfassung

Wenn man sich mit der dänischen Regimentsmusik des 19. Jahrhunderts befasst, weist eine beträchtliche Anzahl der Musikernamen eine gemeinsame Verbindung zu Schleswig, Holstein und Lauenburg auf, und die Spur führt uns zu einer ganz besonderen Stiftung, die königliche Stiftung Christians Plejehus in Eckernförde: Hier befand sich eine ziemlich fortschrittliche Musikschule, die der dänischen Armee talentierte Musiker und Hornbläser zur Verfügung stellte. Die meistens verwaisten Jungen waren ab dem Zeitpunkt ihrer Aufnahme in das Pflegeheim bereits für einen Zeitraum von acht Dienstjahren verpflichtet, als sie konfirmiert und zu einem Regiment geschickt wurden. Danach konnten sie sich jedoch entscheiden, nach Ablauf der acht Jahre aus dem Dienst auszuschcheiden oder weiterzumachen. Die kleinen Hornbläser, die 14- bis 17-jährigen Jungen, die an den Schleswig-Kriegen teilnahmen, waren nicht nur die Lieblinge der Regimenter, sondern auch der Bevölkerung. Sie wurden zum Motiv der Dichter, Komponisten und Maler. Im 19. Jahrhundert und bis weit ins 20. Jahrhundert hinein war Militärmusik ein kultureller Faktor und gleichzeitig oft der einzige Weg aus der hoffnungslosen Armut als Waisenkind in eine musikalische Karriere, egal ob man aus dem eigentlichen Dänemark oder aus den Herzogtümern kam. Die überwiegende Mehrheit der kleinen Hornisten wurden angesehene Bürger in der Garnisonsstadt – einige endeten sogar als Stabshornisten und Stabstrompetern. Neben der Regimentsmusik lieferten sie auch private Musik für die Bürger oder im örtlichen Theater, und somit profitierte der ganze Ort davon, dass es in der Marktstadt professionelle Musiker gab.

”Der følger jo meget med Søfarten”¹

Sygdom og helbred i kaptajnskone Dorothea Nissens Kina-dagbøger, 1863-1867

AF FREDERIK LYNGE VOGNSEN

Dorothea Nissen var på rejse til Kina i årene 1863-1867. Hun rejste ikke af eventyrlyst eller som opdagelsesrejsende globetrotter; tværtimod. Hun var kaptajns- og bondedatter fra Løjt, der sejlede ud, fordi det var den eneste mulighed, hun havde, for at være sammen med sin mand; Kaptajn Jep Nissen. På rejsen skrev hun dagbog, og omkring hver femte dag skrev hun om helbreds-mæssige gener om bord, i både stor og lille skala. Disse regelmæssige optegnelser om helbredssituationen om bord – oftest hendes egen – giver et interessant kulturhistorisk indblik i livet om bord på et skib på langfart. Skibet, rejsen og sygdom forbundet hermed er i centrum for nærværende artikel. Hertil tilvebringer dagbøgerne også et noget bredere perspektiv: nemlig en sønderjysk gårdmands- og kaptajnskones tanker om sygdom, behandling og helbredsnormer i midten af 1800-tallet.

Indledning

Kaptajnskone Dorothea Nissens dagbøger fra Kinakysten (1863-1867) er en guldgrube til belysning af Aabenraa-skibenes oceangående sejlad og de medsejlende kaptajnskoners oplevelser i anden halvdel af 1800-tallet. Dagbøgerne er udgivet af Museum Sønderjylland i 2015 under redaktion af Mikkel Leth Jespersen og Bodel Callesen, men allerede før deres udgivelse indgik de som en af hovedkilderne til beskrivelsen af de danske kaptajnsmiljøer i Kina i Mikkel Leth Jespersens *Kaptajner og Kolonier* (2014).² Jespersen bemærker i forordet til dagbøgerne, at: ”Fremover vil ingen kunne forske i disse emner [datidens dansk-kinesiske forhold og kvinder til søs] uden først at se efter, hvad Dorothea Nissen skrev derom [... da] ingen detalje var for lille for Dorothea Nissens pen”.³ Dorothea Nissens daglige optegnelser er ganske rigtig omfattende, grundige og særdeles interessante. Derfor er det også åbenlyst, at de udgør en vigtig kilde til forskning i 1800-tallets søfartshistorie. De kan dog også, som Mette Guldborg bemærkede i Sønderjyske Årbøger årgang 2016, bruges til meget andet og mere;⁴ herunder en kvantita-

Dorothea og Jep Nissen. Foto: Privateje.

tiv undersøgelse af sygdomsforhold til søs. Dorothea Nissen skriver nemlig med stor detaljegråd om helbredssituationen om bord. I nærværende artikel gøres disse dagbogsbemærkninger og -ræsonnementer til genstand for en undersøgelse af sundhed og helbred om bord på et skib på langfart i 1800-tallet.

Kaptajns- og gårdmandsmiljøet på Løjt Land

Kaptajnsparet Dorothea og Jep Nissen var begge født og opvokset på Løjt Land som del af egnens integrerede gårdmands- og kaptajnsmiljø. Jep Nissen var fjerde barn af gårdmanden Laue Nissen fra Barsø. Børneflokkens ældste, Ellen Nissen, druknede sig og blev erklæret sindssyg post mortem; flokkens næstældste, Jes Nissen, døde som barn; mens nr. tre, Nis Nissen, giftede sig med Dorotheas ældste søster, Sophie. Sammen overtog de Nissens gård på Barsø. Jep Nissen giftede sig som bekendt med Dorothea og overtog hendes fødegård i Højgade, Løjt Kirkeby. Nr. fem i flokken, Rasmus Nissen, døde som 23-årig sømand af gul feber om bord på Aabenraa-skibet COURIER.⁵ Selvom både Nis og Rasmus stod til søs, kom de altså ikke fra en sømands-, endsige en kaptajnsfamilie. Det gjorde Dorothea derimod. Hendes ældste søster blev, som nævnt ovenfor, gårdmandskone på Barsø, mens Dorothea og Jep Nissen overtog Dorotheas fødegård; en af Løjt Kirkebys mange kaptajnsgårde, hvorefter de stod til søs. Dorotheas lillesøster, Helene, blev gift i Bangkok med kaptajn Jep Jessen Juhler, også fra Løjt Kirkeby.⁶ I begge familier fulgte den førstefødte således gårdmandslinjen, mens de to yngste søgte lykken på havet.

Dorothea og Jep Nissens ophav er sigende for det miljø, de voksede op i. Først og fremmest vidner deres familiehistorier om, at Løjt Land var et område med stor social dynamik. Det var selvfølgelig ikke unormalt, at kystnære egne tilbød mennesker mulighed for at søge lykken til søs, men netop Løjt Lands rige gårdmænd investerede allerede fra slut 1700-tallet i søfarten. Et afkast fra denne investering var skabelsen af et ret enestående kaptajns- og styrmandsmiljø, der muliggjorde social opstigen og personlig berigelse for folk uden hovedlod i en gård.⁷

I Løjt Lands dynamiske miljø tilhørte både Jep og Dorothea en lokalelite bestående af gårdmænd, kaptajner og styrmænd. Denne elite samarbejdede og giftede sig på kryds og tværs med hinanden, oftere indensogns end udensogns. Forbindelserne til Aabenraa, til skibsværfterne og byens borgere var selvfølgelig tætte, men man kan rimeligt

karakterisere dét miljø, Jep og Dorothea kom fra, som et velstillet og socialt integreret gårdmands- og kaptajnsmiljø.⁸ Uagtet eventuelle personlige særpræg og enkeltheder, og at forholdende nok var nye og anderledes på kinarejsen, må Dorotheas sygdomsforståelse og -historik i nogen grad have afspejlet dette ophav. Det var denne linse, hun forstod og fortolkede sygdommen til søs igennem. Betleren eller fiskeren har nok haft andre helbredsmæssige problemer, men man tør formode, at Løjt Lands kaptajns- og gårdmandsfamilier har haft helbredsmæssige udfordringer og opfattelser, der lignede Dorotheas – og som Dorothea og Jep Nissen stod også mange af disse til søs.

Dorotheas dagbog

Dorothea Nissen førte trofast dagbog hver dag på sin rejse. Med enkelte forbehold, selvfølgelig: barken MATHILDE udskibede den 6. oktober 1863, men dagbøgerne tager først sin begyndelse den 22. oktober. På samme måde slutter den på hjemrejsen, ved deres ankomst til Fallmouth i England den 13. september 1867. Dagbøgerne følger hende altså ikke helt til dørs på Løjt Land. Hertil betød fødslen af parrets datter, Laura, den 9. juni 1867, at hendes dagbogsoptegnelser herefter kendetegnes ved væsentlig mindre præcisions- og detaljegrad end hendes øvrige optegnelser. Kun perioden fra den 22. oktober 1863 – 8. juni 1867, i alt 1.326 dage, kan derfor meningsfyldt betragtes som et samlet hele i artiklens undersøgelse.

Hver dagbogsoptegnelse giver nogenlunde samme informationer – rækkefølgen kunne dog variere:

1. Hvordan forløb forrige nat.
2. Havde Jep været på dækket i løbet af natten (det var han ofte).
I så fald: hvornår Jep gik i seng.
3. Hvordan var vejret, og eventuelt hvordan dette påvirkede dem.
4. Hvad havde Dorothea lavet.
5. Hvordan var Dorotheas eller Jeps helbred og eventuelle kommentarer om andres helbred, hvis dette havde betydning for hverdagen.
6. Øvrige fortælleverdige begivenheder fra dagen.
7. Hvad de fik til aftensmåltid.
8. Hvad de foretog sig om aftenen.

Barken MATHILDE, der i oktober 1863 sejlede fra Hamborg mod Kina med Jep og Dorothea Nissen ombord. Det var på denne rejse, at Dorothea førte dagbog. Maleri i privat eje.

Dorotheas sygdomsbeskrivelser

For nærværende undersøgelse er særligt Dorotheas helbredsoplysninger relevante. Des tættere oplevelsen er på Dorothea, des mere regelmæssigt giver hun informationer herom: Hun beretter åbenlyst ikke om al dårligdom om bord. Hverken for sig selv eller for andre. Dette ser vi eksempelvis, da hun den 13. oktober 1865 skriver "Nu er jeg atter godt fri for Søsyege"⁹, selvom hendes dagbog de forudgående dage intet beretter om, at hun skulle have lidt heraf. Man kan rimeligt formode, at hun oplevede nogle typer af sygdom som så naturlige hverdagsoplevelser, at hun ganske glemte (eller ikke orkede) at berette om det i sine dagbøger. Det samme gør sig gældende i hendes beretninger om Jeps helbred: Den 10. marts 1865 skriver hun således "Gud ske Tak, hans Hovedpine svinder næsten heelt bort".¹⁰ Jep led regelmæssigt af hovedpine, men denne dag var det en måned siden (4. februar 1865), Dorothea sidst havde skrevet herom. Kan man på denne baggrund udlede, at han havde haft hovedpine hele denne måned – at tilstanden nærmest var kronisk? Næppe. Et svar på dette spørgsmål må derimod

henligge i spekulationens verden. Eksemplerne illustrerer dog, at der bag den sygdom, hun omtaler i dagbøgerne, må ligge et væsentligt mørketal; både for hende selv og i særdeleshed for Jep.

I få tilfælde giver Dorothea beskrivelser af helbredsmæssige problemer blandt den øvrige besætning, skibets passagerer eller deres venner om bord på andre skibe. Denne omtale er imidlertid så sporadisk, at man ikke kan udlede noget systematisk heraf. Der er tydeligt tale om et supplement til hovedpersonerne: Nærværende analyse må derfor tage udgangspunkt i Dorothea og Jep i de ovenfor angivne 1.326 dage. Disse dage leverer imidlertid et velegnet materiale til en optælling og kvantificering af hyppigheden og typerne af sygdom, Dorothea og Jep led under på rejsen. Dette forudsætter imidlertid et skarpt blik på Dorotheas sygdomsbeskrivelser og historikerens rimelige fortolkning heraf.

Over de 1.326 dage kan man med rimelighed udpege 15 overordnede kategorier af sygdom, der optræder mere end én gang. Otte af disse kategoriseres af Dorothea selv. Dette drejer sig om: feber, forkølelse, hovedpine, opkast, blod i afføringen, tandpine, søsyge og trykken for brystet. Fælles for alle disse er, at der i højere grad er tale om symptomer end egentlige medicinske diagnosticeringer. Selvom en sygdom som "feber" lyder som en diagnosticering, har dette nok bare betydet øget kropstemperatur: Årsagen eller typen af feber (en egentlig diagnosticering) giver hun ikke. I supplement til disse otte kategorier kan man regne yderligere fem, som Dorothea ikke konsekvent omtaler på samme måde, men som dog på baggrund af hendes beskrivelser kan grupperes: diarré, forstoppelse, maveonde, ledsmerter og varmeknopper. Tilfælde af forstoppelse lader sig eksempelvis afsløre ved brugen af afføringsmiddel, mens varmeknopperne både omtales som "røde hunde af heden" og "varmefregner".¹¹ Tre af de fem fortolkede kategorier har at gøre med mave og afføring. Hvor fortolkningen af diarré og forstoppelse er åbenlys fra konteksten, er det ikke åbenlyst, hvad Dorothea har fejlet de dage, der er anført i kategorien "maveonde", jf. hendes optegnelse den 15. juli 1866: "Min Mave er ikke saa meget god i denne Tid".¹² Nogle af disse maveonder kan underlægges en rimelig kontekstuel fortolkning som "søsyge", såfremt de følger just efter udskibning eller anføres parallelt med voldsomt vejr. Det samme gælder i øvrigt anfald af opkast ved samme forhold, såfremt hun ikke selv angiver alternative årsager.

Slutteligt er der i dagbogen en anseelig mængde helbredsmæssige gener, hvilke Dorothea ikke udspecificerer. Ofte omtales disse som, at

hun eller Jep er "Flau", "Mat" eller "Patient". Disse forekomster kan samles i kategorien "udefineret sygdom". Mange steder kan man til-lade sig en fortolkning på denne sygdom, eksempelvis den 1. juli 1864, hvor hun blot skriver "Jeg er ikke saa meget rask."¹³ De efterfølgende dage, den 2.-3. juli, kan man imidlertid læse, at hun led af et maveonde. Det er jo ikke en helt urimelig tolkning, at dette også gjaldt den 1. juli, sygdomsperiodens første dag.

Udover de tilbagevendende skavanker optræder også en række sygdomme, der kun forekommer én gang på rejsen, eksempelvis "betændelse i næsen", "ondt i halsen", "sting i siden", "trøske" og "ølsyge" (tømmermænd). Da disse er enkelttilfælde og derfor ikke har været til væsentlig gene på rejsen, kan de sammenfattes i kategorien "andet"; underforstået "mindre væsentlige helbredsmæssige gener".

Dorotheas sygdomsbeskrivelser i tal og tabeller

Udover udpegningen af de 15 overordnede sygdomskategorier (ovenfor) kan en samlet optælling af Dorotheas helbredsoptegnelser over de 1.326 dage afsløre, at Jep var ramt af sygdom 65 dage, svarende til 4,90 % af rejsen, mens Dorothea var ramt hele 290 dage, svarende af 21,87 % af rejsen. Tager man tallene for dem begge (dage hvor begge var syge, tælles selvfølgelig kun én gang), løber det op i 318 dage, svarende til 23,98 % af rejsen. Man kan derfor roligt konstatere, at ligesom vind, vejr og frygten for kinesiske pirater var også sygdom i forskellige af-skygninger en fast bestanddel af hverdagen om bord på MATHILDE. Dette er i øvrigt ganske åbenlyst, selv hvis man ikke laver optællinger. Jespersen bemærker således:

[at] Endnu vigtigere var dog helbredssituationen om bord, der beskri-ves i lige så stor detalje som vejrforholdene. Almindelig søsyge forekom naturligvis, men derudover var hun jævnligt plaget af ondt i hovedet og maven.¹⁴

Det er rammende, når Jespersen udpeger maveonde og hovedpine som dominerende sygdomme. Man kan dog selvfølgelig udfolde dette i større detaljegråd, jf. tabel 1.

Det mest påfaldende ved tabellens dominerende sygdomstilfælde er, at de ikke umiddelbart har et udtalt maritimt tilsnit eller foranledning. Tværtimod. Det er just tale om sygdomme, man må formode, Dorothea

	Jep Nissen		Dorothea Nissen	
Dage med sygdom:	65	4,90%	290	21,87%
Sygdom	Antal forekomster		Antal forekomster	
Andet:	1	1,54%	11	3,79%
Blod i afføring:	0	0,00%	9	3,10%
Diarré:	1	1,54%	27	9,31%
Feber:	0	0,00%	9	3,10%
Forkølelse:	8	12,31%	30	10,34%
Forstoppelse:	4	6,15%	7	2,41%
Hovedpine:	26	40,00%	53	18,28%
Ledsmerter:	1	1,54%	9	3,10%
Maveonde:	2	3,08%	23	7,93%
Opkast:	0	0,00%	43	18,97%
Søsyg:	0	0,00%	44	6,21%
Tandpine:	4	6,15%	30	10,34%
Trykken for brystet:	0	0,00%	9	3,10%
Varmeknopper:	2	3,08%	6	2,07%
Udefineret Sygdom:	18	27,69%	43	19,66%

Tabel 1: Sygdom i antal og kategorier efter Dorothea Nissens dagbøger. Nogle dage angives mere end én sygdom, hvorfor summen af forekomsterne overstiger sammentællingen af dage. Farvemarkerings: Rød: <1% ; gul: 1-10% ; grøn: >10%.

også led af hjemmefra. Om hun havde været syg med samme hyppighed hjemme på Løjt Land – og om fordelingen af sygdommene havde været den samme – kan man dog ikke sige noget om ud fra artiklens anvendte empiri. Det er imidlertid en nærliggende tanke, at de ændrede fysiske, biologiske og mentale rammer om bord på MATHILDE påvirkede hendes helbred; måske endda i væsentlig grad.

Summen af Jeps sygedage er noget lavere end summen af Dorotheas, hvorfor den statistiske fejlmargen på hans side er et væsentligt problem. Hver forekomst udgør mere end 1 %, så man bør ikke tillægge procentsatserne for hans sygdom alt for stor betydning. Der er dog nok empiri til at tegne et generelt billede og til at sammenligne dette med Dorotheas sygedage. Gøres dette, ser man, at de begge er ofre for varmeknopper, tandpine, hovedpine, forstoppelse og forkølelse. Tabellens øvrige sygdomme ramte tilsyneladende overvejende Dorothea; i særdeleshed opkast. Dette giver naturligt anledning til spørgsmålet ”hvorfor”? Var hun mere syg, mere sart, eller mere optaget af sit eget helbred end af Jeps? Eller havde hun som det eneste besætningsmedlem uden egentlige funktioner om bord bare mere tid og frihed til at ”mærke efter” og være syg? Empirien tillader desværre ikke et svar på dette ellers overordentligt interessante kildekritiske spørgsmål. Hvad empirien derimod tillader, er en gennemgang og diskussion af de helbredsmæssige gener, der var mest dominerende: De forhold, der har efterladt mest empiri og/eller mest markant omtale i dagbogen: opkast, diarré, blodig afføring, forstoppelse, tandpine, hovedpine og forkølelse. Men før dette en mindre ekskursion om indvoldsorme.

Indvoldsorme, opkast og diarré

Den 11. april 1867 (nedskrevet den 12. april), mens hun var i slutningen af sin graviditet, blev Dorothea hårdt ramt af opkast, diarré og feber; faktisk så hårdt, at Jep ordinerede opium for at give hende ro til at sove.¹⁵ Opiummet virkede en kort frist, hvorefter hun:

dog maatte strax Overende og til at brække Vandet med Opium op. Min Jep hørte mig og kom, og idet han tændte Lys, mærkede jeg et Stykke i min Mund, som jeg ikke kunde begribe, hvad var, men tænkte det var Blod, og saa saa jeg til min stor Forskrækkelse ved Lyset en lang Orm, saa lang som en Haand og paa en tyk Blyants Størrelse.¹⁶

Jeg vil ikke foregive og påtage mig lægens erhverv i et forsøg på at stille en nærmere diagnose. Det er dog ikke en urimelig tanke, at det nok var en slags indvoldsorm, Dorothea kastede op. Hvornår hun blev smittet, vides ikke, og ormen kan have levet i hendes tarm i lang tid. Indvoldsorme er ikke ukendt på de danske længde- og breddegrader, men dén episode, hun beskriver, lader i det mindste til at være typologisk ukendt for hende.

Episoden med ormen viser, hvor problematisk det er retrospektivt at diagnosticere på Dorothea og Jeps sygdomstilfælde. Nogle steder angiver Dorothea som nævnt selv deres sygdom (såsom forkølelse), hvilket vi i mangel af bedre vel må godtage. De i analysen fortolkede kategorier, baseret på generiske symptomer eller observationer, er svære – hvis ikke rent udsagt umulige – at bruge til alt andet end helt overfladisk diagnosticering nu, 150 år senere. Sygdommenes årsag kan være mang-

Segment af tyndtarmen, delvist skåret op, indeholdende spolorm. Spolorm kan blive 10-30 cm, når den er fuldt udvokset.
Foto: Department of Pathology, Calicut Medical College.

foldige, og hendes korte beskrivelser giver os simpelthen ikke nok data at arbejde med: I nærværende tilfælde ved vi, at der var en orm i hendes mavesæk, men meget andet kan vi nok ikke sige. I hvert fald ikke om den specifikke oplevelse og orm.

På den anden side var ormen en oplevelse, der var unik for hende. Hendes paniske reaktion vidner klart om, at hun ikke fandt oplevelsen normal. Andre orme kunne hun derimod (gen)kende og forholde sig til. Dette gælder eksempelvis bændelorm, hvilket skibskokken var hårdt ramt af den 3. februar 1866:

Vor Kok er syg, han har ogsaa allerede længe havt Bandwurm [bændelorm], de gaaer fra ham Hver Dag, og løber ham ned ved Buxerne og krabler ved Kabys Gulvet, de ser ud som et Stykke Bindelbaand, der er hverken Hoved eller Hale at se og er omtrent fingerlang, det er en meget ubehagelig Fornemmelse for ham, og meget kjedsommeligt, vi har Doctor til ham her, dog bliver han snart værre i Stedet for bedre.¹⁷

Om kokken faktisk fik det værre, nævner Dorothea ikke siden. Pointen er dog, at uagtet typen af orm, hun kastede op, var den ukendt for hende. Den kan have været bragt med hjemmefra, men det virker mere sandsynligt, at hun blev smittet engang efter deres ankomst til Kina (Hong Kong) den 19. marts 1864.

Udover den konkrete voldsomme oplevelse den 3. februar 1866, hvor indvoldsormen kastes op, fremstår de øvrige maveproblemer, opkast, diarré og ormeinfektioner som velkendte fænomener/symptomer for Dorothea.

Blodig afføring og bastant kost

I spørgsmålet om Dorotheas maveproblemer i almindelighed og hendes syn på helbred/sygdom i særdeleshed finder vi nogle ganske interessante udsagn i hendes skriverier om dét at have blod i sin afføring. Første gang hun nævner det, er den 23. februar 1865. Hun skriver:

[...] Til Middag kom min Jep og Capt. Ingermann, de fik saa Mad og Kaffe og gik henimod Aften hen til Brodersen og saa samtlige hen til Ingermann. Da de var gaaet, fik vi en slem Tordenbyge. Jeg er ikke saa rask, naar jeg gaaer paa Clossettet, kommer der ikke andet end Blod. Gud alene veed, hvor lang min Tid er. I Aften er Veiret deiligt, dog en slem Sø.¹⁸

Hendes kommentar om egen timelighed samt den blodige beretning kan nemt efterlade indtrykket, at hun er bekymret for sit helbred; måske endda sit liv. På den anden side står det mellem to kommentarer om vejret, nærmest i en bisætning. Dagen derpå, den 24. februar, beretter hun, at Jep ønskede at tilkalde doktoren. Hun ville dog hellere "se det paa, om det ikke stopper af sig selv".¹⁹ Hun selvmedicinerede med rabarber, men uden held. Selvom hun således tydeligvis var utryk ved situationen og den tilsyneladende ganske store mængde blod i sin afføring, var det ikke værre end, at hun ville afvente et par dage. Efter den 24. februar hører vi da heller ikke mere om problemet før måneden efter, den 25. marts: "I Eftermiddag har jeg lidt ondt i min Mave, omtrent samme tilfælde som i Singapore [23.-24. februar 1865]. Der kommer Blod".²⁰

Her er hendes beskrivelse noget mere afdæmpet, ja vel næsten uinteresset, i hvert fald, når man læser med det moderne menneskes følsomhed. Det er trods alt blodig afføring, det handler om. Denne vekselvirkning mellem gudspåbelse for hendes helbredsskyld ("Blod kom der ogsaa i dag, Gud i Himlen give, at jeg maatte leve med min gode Jep og komme med ham hjem"²¹) og en tagen alt for let på situationen ("Jeg har atter lidt Mølør [uheld] med Maven med Blod"²²) kendetegner generelt hendes skrivi om symptomet. To pointer kan drages herfra:

1. Dorotheas egne karakteristikker og selv-diagnosticeringer er for tententiose til at kunne undersøge sygdomstilfælde i 1800-tallet direkte, men:
2. Dagbøgerne er levn til hendes holdninger til sygdom og helbredelse. Ved en sådan levns slutning træder den umiddelbare kontekst – at det er en maritim fortælling – i baggrunden: Dagbøgerne er rigtige gode som levn til de tanker, en kvinde fra Løjt Lands gårdmandsmiljø gjorde sig om sygdom. De viser, hvilke helbredsproblemer der optog hende, og hvordan hun reagerede herpå. Når Dorothea således skrev relativt afslappet om en række oplevelser, som undertegnede i hvert fald ville reagere panisk på, er det således levn til, at den blodige afføring i sig selv ikke var alarmerende for hende; omfanget heraf kunne dog være det. Man tør alt andet lige formode, at hun havde oplevet dette før.

Et argument for denne overvejelse finder man i kosten om bord på MATHILDE, såkaldt *sule- og søbemad*, bestående af hvedebrød, kål, syltet grønt og rigelige mængder kød. I perioder på ud- og hjemrejsen har kødet endda udelukkende været saltet. Sule og -søbemaden har udgjort en ganske hjemlig kostsammensætning for Dorothea, om end kosten

på Løjt Land i langt højere grad har være defineret ved større mængder øl, samt selvfølgelig de tre -ød'er: Grød, brød, kød. Selvom der var forskelle i kosten om bord på MATHILDE og kosten på gårdene på Løjt Land, imiterede førstnævnte så vidt muligt sidstnævnte.²³ For at minimere indtaget af saltet kød medbragte/opkøbte skibene endda levende dyr, der kunne slagtes undervejs.²⁴ Dorothea beretter således både om høns, får og svin under dækket. Til trods for ambitioner om at opretholde den kulinariske standard fra Løjt Land, måtte skibene på langfart dog nødvendigvis gå på kompromis med mængden af letfordærlige fødevarer. Disse har været serveret i mindre mængder og udbud om bord: Friske grøntsager, kartofler, mælk og æg holdt ikke længe på havet – og da slet ikke i Kinas subtropiske varme.²⁵ Disse er imidlertid ikke blot letfordærlige, men også – sammenlignet med den øvrige kost – letfordøjelige. Afvigelse fra Løjt Lands kost har derfor gjort maden tungere og hårdere for fordøjelsessystemet. Hun var altså ganske givet vant til hård kost – og nok også hård afføring – hjemmefra. På rejsen tilspidsedes dette blot yderligere, bl.a. fordi kosten her var endnu mere basant, end hun var vant til.

Diarré og rabarberkur

Et par måneder efter deres afrejse, nemlig den 6. januar 1864, skrev Dorothea således: "Jeg har taget Engelsk Salt [afføringsmiddel] i dag, det er første gang, jeg laxerer om bord".²⁶ I dagbogen skriver hun om sin egen *laxus*, altså indtagelse af afføringsmiddel, fire gange og om Jeps to gange. I tabel 1 (ovenfor) er dette kategoriseret som "forstoppelse". Udover denne brug af afføringsmiddel har Dorothea yderligere fire skriftspassager for sig selv – og yderligere to for Jep – hvor hun har omskrivninger af, at de er forstoppede (altså i alt henholdsvis otte (Dorothea) og fire (Jep) gange), jf. den 10. juli 1866:

tidlig Morgen vaagnede jeg af en forfærdelig Mavepine, jeg stod op og gik paa Clossettet, men fik ingen Aabning, og jeg gik igjen til Sengs, dog kort efter blev Smerterne saa slemme, saa jeg Skreg [...] endelig blev det saa til Diareeh.²⁷

Står citatet til troende, svingede konsistensen på hendes afføring mellem forstoppelse (uden [endetarms]"aabning") og diarré. Det kan selvfølgelig skyldes, at hun led af såkaldt *forstoppelsesdiarré*. Ved dette flyder

tynd afføring forbi en fast forstoppelsesklump, der blokerer for fastere afføring. Det kan på den anden side også blot skyldes, at Dorothea besad et ret begrænset begrebsapparat til at beskrive sin afføring: Denne kunne enten være forstoppet (fast) eller Diarré (formbar).

Den 27. august 1866 forklarer hun en diarrétilstand med, at hun havde indtaget for meget frugt. Hun gav også klimaet skylden, men det skyldes nok mest af alt, at hun imiterede sin samtids lægepraksis. For selvom lægevidenskaben i 1800-tallet havde forladt teorien om udligning af de fire legemsvæsker (blod, gul galde, sort galde og flegma), forklarede fagfolk endnu sygdom ud fra et kropsligt balance-princip, der kunne forstyrres, eksempelvis af vejr og temperatur (samt i øvrigt nye oplevelser og umoralsk livsførelse).²⁸

Hun havde således en klar bevidsthed om, at "blød mad", såsom frugt, påvirkede hendes tarmflora. Hertil ser vi yderligere to steder i dagbogen, at hun og Jep indtager rabarber. Man kunne tænke, at målet med dette også var *laxus*, men man skal dog træde varsomt med at springe direkte til denne konklusion. Anna-Elisabeth Brades forskning i folkemedicin og kloge koner i 1800-tallet har nemlig vist, at der var store lokale og regionale forskelle på, hvilke formål folkemedicinen tilsigtede: At rabarber blev brugt til ét formål det ene sted, betød ikke, at det havde samme anvendelse et andet. Dette afhang af lokal overlevering og husråd.²⁹ Hertil var troen på polyfarmaci, altså troen på én "universalmedicin", som kur mod al sygdom endnu udbredt på Dorotheas tid, ja faktisk helt til starten af 1900-tallet.³⁰ Lægevidenskaben havde forladt tanken, men for almindelige mennesker blev meget medicin anset for helbredende i almindelighed: Så var man syg, skulle man tage medicin eller helbredende planter for deres universelle godgørende egenskaber.³¹

At medicin til en vis grad blev betragtet som polyfarmaci, hvorved den åbenlyse sammenhæng mellem medicin og symptom er svær at finde, ses tydeligt i Dorotheas dagbøger. Man forstår fra konteksten, at nogle ting, eksempelvis rabarber, indtages med medicinske formål, men det er uvist, hvilken virkning hun søgte: Den ene gang er det i forbindelse med blodig afføring og den anden ved hovedpine. Fra andre samtidige kilder fra Aabenraa kan vi dog se, at rabarbers blodgørende effekt var velkendt og -benyttet. Under Første Slesvigske Krig blev Frederik VII indlogeret hos familien Bruhn, Aabenraas på det tidspunkt rigeste og mest indflydelsesrige kaptajn- og rederfamilie. Hans Bruhn skriver således herom:

Frederik VII var syg ved sin ankomst, stærkt forkølet og med en heftig mavepine. Livlægen, dr. Lund, der stedse opholdt sig i kongens nærhed, udskrev en recept på for 5 rigsbankskilling rabarber, som skulle tages i ét. På det stedlige Løveapotek var man – ligesom dr. Lund selv – ikke opmærksom på, at man her i byen brugte skilling courant. Således hændte det, at apotekets provisor for 5 skilling courant udleverede fire til fem gange den mængde, der var anført i recepten. Kongen indtog den kolossal store portion som foreskrevet på én gang. Følgerne kan man tænke sig til. Straks efter middagen måtte han bringes til sengs. Mine forældre havde hos konsul Detlefsen lånt en fin silkeseng, således, at kongen kunne ligge så komfortabelt som muligt. På grund af de givne omstændigheder var denne omsorg dog dårlig valgt. Den overmåde stærke dosis' virkning på den kongelige patient udeblev ikke. Det kostede en del møje og besvær at få bugt med følgeskaderne. [...] Pigerne, der havde haft til opgave at ordne værelserne, specielt kongens sovegemak, blev på grund af de særlige omstændigheder rigelig belønnet: De erholdt 60 species – 90 preussiske dalere i drikkepenge.³²

Man kan altså rimeligt antage, at brugen af rabarber ved maveonder var et alment husråd på Dorotheas samtid og i de miljøer, hun færdes i. Dette fører os tilbage til den mad, de indtog; og faktisk også til den blodige afføring. Det er en ganske plausibel formodning, at Dorothea i varierende grad havde kronisk hård mave, og at hun var vant til dette hjemmefra. Dette betyder selvfølgelig, at vi skal være særligt påpasselig med hendes definition af diarré. Derudover betyder det, at analfissurer, altså rifter i endetarmens slimhinde forårsaget af hård afføring, nok ikke har været ukendte for hende, og at blodig afføring til følge var noget, hun var vokset op med. Dette forklarer i hvert fald det påfaldende forhold, at Dorothea ikke synes påvirket af forekomsten af blod i sin afføring; men kun af mængden af blod.

Fortælling og fortielse

Alt i alt kan man konkludere på de to forudgående afsnit, at mens ormen nok i overvejende grad kan tilskrives Dorotheas tilstedeværelse på Kinakysten, så syntes hendes øvrige skavanker ikke skabt – men muligvis forværret – af dette forhold. Den bastante kost har nok tilskyndet, at ondt blev værre; det samme gælder hendes inaktive livsstil til søs, men i det store og hele har hun kendt maveonder og forstoppelse hjemmefra. Just derfor giver hendes kommentar den 6. januar 1864 mening: Dette var første gang på rejsen, hun gennemførte den i øvrigt normale

rutine, som indtagelsen af afføringsmiddel var. Hermed havde hun altså et ret normaliseret forhold til maveonder og til afføring. Måske dette også kan forklare, hvorfor hun overhovedet skrev om emnet. Dagbøgerne var nemlig slet ikke så private, som man kunne forestille sig.

Undervejs på rejsen mødte hun Aabenraakaptajnen Eschel Krabb, der gjorde forberedelser til at rejse hjem til Løjt Land. Derfor gav hun ham første bind af sin dagbog, årgang 1864, så han kunne videregive den til hendes moder, fader, søster og svoger. Hun skrev ganske vist også breve med familien, men udveksling var ustabil og sporadisk.³³ Med dagbogen kunne Dorotheas familie langt bedre sættes ind i, hvordan hun havde det. Der står jo mangt og meget om hendes hverdag. Hun skrev bare også mange tilsyneladende intime ting. Ikke mindst om sygdom og sammensætningen og blodniveauet i sin afføring. Hvorfor skulle hun have lyst til at dele dette? Større bliver denne undren, da Mette Guldberg i sin anmeldelse af dagbøgerne har betragtet netop overleveringen til familien på Løjt Land som en kildekritisk pointe:

Så forstår man bedre, hvorfor det er hende så magtpåliggende at skrive om sit arbejde. Hun er simpelthen i gang med at bevise over for sin mor, at hun magter opgaven som husmor i en husbeholdning og som hustru for sin mand – kort sagt, at hun formår at skabe et hjem i overensstemmelse med den opdragelse, hun har fået hjemmefra.³⁴

Guldberg har unægtelig en pointe; også selvom det ikke er åbenlyst, at Dorothea fra starten havde planlagt at sende dagbogen hjem: Det kan også være en pludselig indskydelse, simpelthen fordi muligheden pludselig bød sig. Man kan derfor nok ikke kun læse hendes dagbøger som en forsvarstale overfor hendes mor. På den anden side har hun nok allerede fra første side vidst, at det senere kunne komme på tale at sende dem hjem. I så fald er det dog immervæk påfaldende, at hun ikke kun deler historien om sin flid med familien i Løjt, men også går i ganske mange detaljer om sine daglige toiletbesøg. Løjtingenes hjemsendte dagbøger havnede nemlig ikke blot i familiens skød, men vakte interesse og nysgerrighed over hele sognet: Nyhederne og historierne bredte sig og blev flittigt delt på egnen; og dette vidste hun.³⁵ Familien har givetvis ikke delt de latrinære aspekter af hendes beretning, men reelt lå dette ved hjemsendelsen uden for hendes kontrol.

Det er således interessant at bemærke, at Dorothea tilsyneladende uden forbehold valgte at sende de mange afføringsrapporter hjem til

Løjt Land. Dette vidner vel om, at hun ikke forbandt emnet med skam, men derimod så det som en naturlig del af tilværelsen. Folk i hendes omgangskreds døjede vel i øvrigt med tilsvarende problemer.³⁶

Sammenligner vi med den aarhusianske stiftsfysikus Christopher Ditlev Hahn (1744-1822), der førte omfattende patientoptegnelser over sine behandlinger af primært rige gårdmænd, adelige og det aarhusianske borgerskab,³⁷ finder vi noget tilsvarende. Først og fremmest besad han et omfattende antal afførende remedier. Derudover anvendte han en nuanceret sprogbrug med mange skiftende betegnelser for afføringens og urinens konsistens og farve, mavens fysiske egenskaber, fordøjelsen og gradbøjninger af forstoppelse.³⁸ Hermed blegner også den intimitet, man ellers kunne formode ville omgærde emnet: Forstoppelse var ikke en privat sag, men derimod en delt oplevelse, der krævede behandling og vidensdeling. Dette giver selvfølgelig anledning til det yderligere spørgsmål: Hvad var så egentligt intimt for Dorothea; og beretter hun herom?

Den 3. november 1863, i rejsens begyndelse, faldt Jeps og Dorotheas kahytsdreng Julius Stolte overbord og druknede. Dorothea begræd hans død, men fortæller kun om den ved to senere lejligheder. Den 15. november samme år, hvor de holdt auktion over hans ting, og den 3. november 1866: "I Dag er det 3 Aar siden, vor Cahyt Dreng faldt overbord i Nordsøen"³⁹. På dette tidspunkt havde hun ikke nævnt ham i dagbøgerne de sidste tre år. Det er selvfølgelig ikke videre intimt, men viser da, at der åbenlyst foregik en masse tankevirkksomhed, som Dorothea ikke beretter om i dagbøgerne: Det er mere nærliggende, at hun havde tænkt på ham med nogen hyppighed de forudgående tre år, end at hun tilfældigvis bed mærke i årsdagen. Hun har altså sandsynligvis tænkt på Julius Stolte ved flere lejligheder, men skriver kun om det på hans treårsmindetag – og her endda uden at tillægge det følelser. Dette er symptomatisk for hele dagbogen: Hendes dybe følelsesliv er ikke nedskrevet. Der står om sygdom og fysiske symptomer, mens hendes inderste tanker er udeladt. Det samme er emner som menstruation og sex.

Tandpine, hovedpine og forkølelse

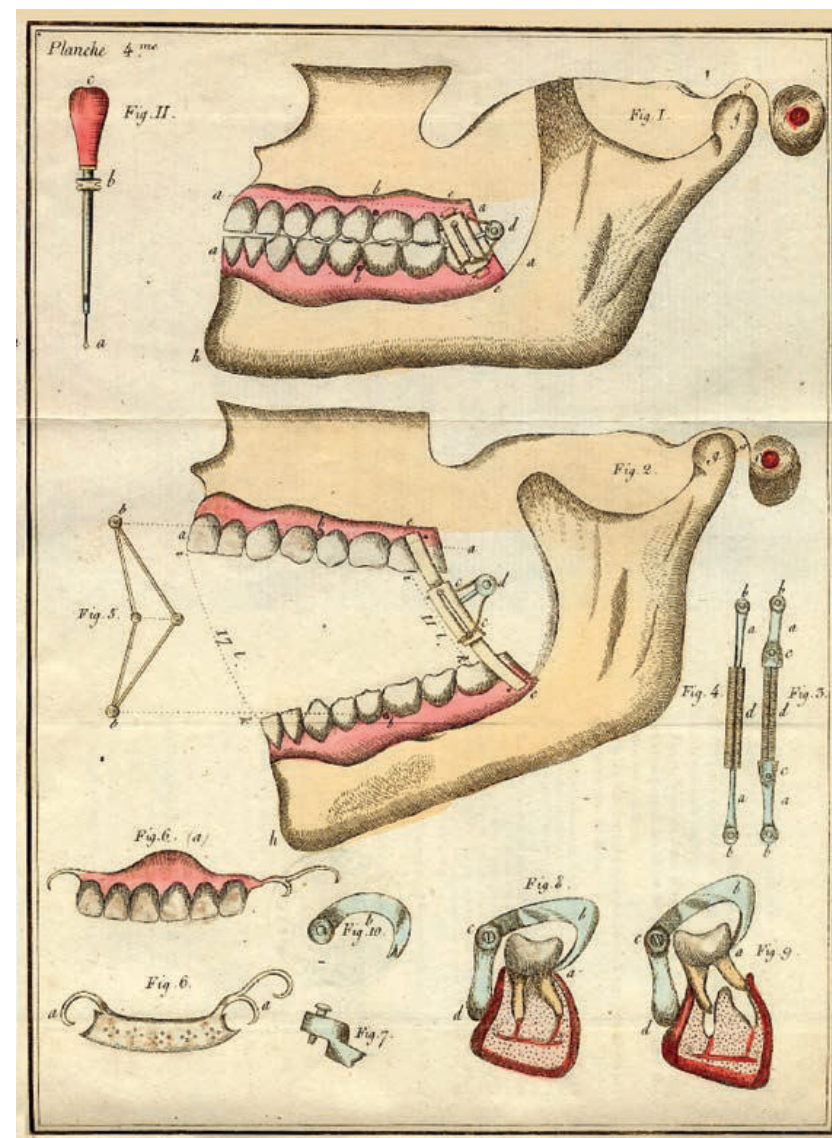
Kategorierne "blod i afføring", "diarré", "forstoppelse", "maveonde" og "opkast" udgør 37,48 % af Dorotheas sygdomstilfælde i tabel 1. Det er en ganske betragtelig andel. Hertil tegner "søsyg" og "undefineret sygdom" for yderligere 30 %. De tilbageværende store helbredsgener

er hovedpine, forkølelse og tandpine. Det er svært at komme dybere ned i disse. Det kan ikke overraske, at de blev forkølede undervejs. Med tanke på deres kost og 1800-tallets tandhygiejne i det hele taget kommer tandpinen heller ikke som en overraskelse. Denne er dog en udmærket anledning til at reflektere over omfanget af mørketallet bag tabellerne. Den 22. februar 1866 fik Dorothea nemlig besøg af *Tanddoktoren*, der trak:

2 store Kindtænder ud, dem maatte han 3 Gange efter, en Rod ad Gangen, den tredje Rod fik han ikke rigtig ud, da den var saa raadden, han ikke kunde faae fat, alle de andre Tænder har han gjort reene og nogle har han fyldt Guld i, 2 Tænder af de daarligste for i Munden brækkede han af og vil i morgen sætte mig 2 nye i. Jeg leed meget, men holdt mig tapper, sagde de. Gud give hans Velsignelse at det maa hjælpe. Jeg kunde havde det nødig, thi jeg fik næsten aldrig min Mad ret tygget. I eftermiddag er jeg naturligvis Patient og spytter meget Blod.⁴⁰

De følgende dage spiste hun kun meget lidt mad. Dét, der imidlertid gør tandoperationen særligt interessant er, at hun ikke skriver meget om tandpine før operationen; ikke engang, hvis man kigger et helt år bagud. Kun den 20. januar 1866, 14.-15. november 1865 og før dette den 28.-29. marts 1865. Fire dage med tandpine kunne næppe foranledige den omfattende tandudtrækning. Man tør derfor formode, at hendes tandpine har været kronisk, og at hun kun skrev om det de dage, hvor det var virkelig slemt. I forlængelse heraf kan man observere, at hun i efteråret 1865 og frem til tandoperationen var hårdt ramt af alle mulige forskellige typer sygdom – og også med større hyppighed: De 175 dage fra 1. september 1865 – 22. februar 1866 omtaler hun forskellige typer dårligdom 39 dage, svarende til 22,29 %. Dette er et par procent højere end gennemsnittet, jf. tabel 1. Efter tandlægebesøget skriver hun kun om hovedpine og forstoppelse – og kun ganske få gange. Tonen i dagbogen, der er noget opgivende i efteråret 1865, bliver også mere positiv efter tandoperationen. Det er altså påfaldende, at tandpinen tilsyneladende havde mange følgesygdomme: Uden tandpinen ser hun ud til at have haft et større overskud og derfor også et væsentligt bedre helbred.

Dette efterlader kun hovedpinen, der udgør 23,04 % af Dorotheas samlede sygdom; og hele 40 % af Jeps sygdom. Der er ikke meget at sige til dette. Det hårde fysiske arbejde til søs (for Jeps vedkommende) og de antageligvis hårde senge/ukomfortable møbler er mulige forklaringer på, hvorfor hovedpinen ikke var dem fremmed. Hertil beretter

Tandudtrækning med "tandnøgle" (opfundet 1810'erne). Proceduren blev gennemført uden bedøvelse. Planche: Christophe François Delabarre (1784-1862): "Odontologie, ou, observation sur les dents humaines" (1815)

Dorothea ofte, at Jep kun fik ganske lidt søvn, da han ved usikkert vejr og storm var på dækket næsten konstant. Søvn depravation i længere perioder kan nemt have forårsaget hovedpine.

Som maveproblemerne forekommer både tand- og hovedpine dog ikke at være fremmed for Dorothea. Om hun og Jep led mere eller mindre af dette, end de var vant til hjemmefra, kan man ikke sige noget om. Man kan dog dvæle kortvarigt ved, at det tilsyneladende specifikt var disse gener, begge led under. Der står ikke ét ord om ondt i ryg, ben, arme eller nakke. Man kan selvfølgelig ikke fra denne tavshed slutte, at hun og Jep ikke led heraf. Man kan kun konkludere, at mave- og hovedregionen var omdrejningspunktet for de helbredsmæssige gener hun adresserede.

Konklusion

Dorothea Nissens dagbøger er en guldgrube af kulturhistoriske observationer fra midten af 1800-tallet. I nærværende artikel har jeg sat fokus på ét aspekt heri, nemlig hendes beskrivelser af sygdom og helbred om bord på et skib på langfart – og i forlængelse heraf: hendes forståelse og oplevelse af disse fænomener. I artiklen har jeg argumenteret for, at nogle forhold i dagbøgerne åbenlyst kan tilskrives den noget unikke situation, hun befandt sig i som kaptajns kone fra Løjt Land på Kinakysten. De fleste helbredsproblemer om bord var dog nok almene for folk af hendes stand og status; uagtet om de var på havet eller boede på Løjt Land. I førstnævnte kategori er særligt indvoldsormene væsentlige, da de må formodes at have haft omfattende helbredsmæssige konsekvenser for hende. Størstedelen af de bemærkninger om sygdom og helbred, hun giver, bør imidlertid forstås i lyset af hendes opvækst i Løjt Lands integrerede kaptajns- og gårdmandsmiljø. Denne kan derfor kaste lys over dette miljø og endda med rimelighed perspektiveres til periodens velstående bondestand i det hele taget. Af konkrete sundhedsforhold finder vi særligt kostens faste sammensætning, der nok medførte, at blodig afføring, regelmæssig brug af afføringsmiddel og rarbarberkure var en del af hendes hverdag: både om bord på barken MATHILDE og hjemme i Løjt.

Udover de konkrete udlægninger af Dorothea og Jeps helbredsmæssige problemer er dagbøgerne en god kilde som levn til periodens sygdomsopfattelse. Det mest påfaldende er nok, at Dorothea klart ikke forstår de helbredsmæssige problemer og symptomer som "sygdom" i

en moderne betydning; som modstykket til "sundhed". Derimod forekommer mange former for nærværende kroniske sygdomssymptomer, hvilke hun nærmest syntes at opleve som "almindelige gener"; som almindelige livsvilkår, ikke ulig dårligt vejr eller årstidernes skiftet. Disse tilnærmelsesvist kroniske (eller i hvert fald ganske hyppige) sygdomme er: opkast, diarré, forstoppelse, tandpine, hovedpine og blodig afføring. Hun skrev om disse fænomener, når de var værre end normalt, men decideret velvære, som vi forstår det i dag, har nok været sjældent for hende. Heri ligger en interessant historisk betragtning og udvikling: At det i høj grad er det moderne, raske menneskes luksus at kunne betragte sygdom som et sjældent onde. Dorotheas dagbøger vidner i hvert fald om en virkelighed med hyppige gener. Man skal selvfølgelig have for øje, at hendes helbred sandsynligvis var ganske forværret, mens hun skrev dagbøgerne, netop fordi rejsen medførte nogle fundamentale ændringer af hendes livsvilkår. Desuagtet dette forbehold kan man ikke komme uden om, at sygdom har været en konstant i Dorothea Nissens liv – både på søen og på gården. Derfor kunne kun tilgå det så pragmatisk, nøgternt og observerende, som dagbogen vidner om, men det har nok ikke ligefrem været behageligt. Sygdom var et livsvilkår snarere end et midlertidigt behandlingskrævende onde.

KILDER

Trykte kilder:

Bodel Callesen (udg.) og Mikkel Leth Jespersen (red.): *Kaptajnsfrue Dorothea Nissens Dagbøger fra Kinakysten 1863-1867*, Aabenraa 2015.

LITTERATUR

- Brade, Anna-Elisabeth: "Behandlersystemet i Danmark ca. 1860-1920", *Dansk medicinhistorisk årbog* 1992, s. 91-117.
- Brade, Anna-Elisabeth: *Kloge folk, lærde folk og familierne. Husmoderens indsamling og brug af lægeplanter og familien som behandlergruppe ca. 1860-ca. 1920*, København 1996.
- Callesen, Bodel: "Dorothea Nissens dagbog", *Det gamle Løjt* 2008, s. 93-101.
- Graugaard, Christian: "Når enden er god. Fem skarpe til patologen Claus Fenger, der har udgivet en murstensbog om de anale sygdommes kultur og videnskabshistorie", *Bibliotek for læger* nr. 210, 2018, s. 352-359.
- Guldborg, Mette: "Anmeldelse: Callesen, Bodel (udg.): Kaptajnsfrue Dorothea Nissens dagbøger fra Kinakysten 1863-1867. Redigeret af Mikkel Leth Jespersen. Udgiver af Museum Sønderjylland – Kulturhistorie Aabenraa. Skrifter til Aabenraas søfartshistorie bd. 8. Aabenraa 2015. 414 s", *Sønderjyske Årbøger* 2016, s. 217-219.
- Havsteen-Mikkelsen, Mette Eriksen: *Skibskost i sejlskibstiden. Fortællinger fra Marstal*, Marstal 2015.
- Holdt, Jes M.: *Gårde og slægter i Løjt sogn*, Historisk Samfund for Sønderjylland 1982.
- Jespersen, Mikkel Leth: *Kaptajner og kolonier. Sejlskibstidens oversøiske Aabenraa-søfart (1820-1890)*, Historisk Samfund for Sønderjylland 2014.

- Jungersen, Kirsten: "En doktor kom og skrev latin – men hvordan var den latin han skrev, f.eks. i Århus i 1788?", *AIGIS* nr. 6:2, 2006, s. 1-8.
- Norn, Svend, Kruse, Poul & Kruse, Edith: "Opiumsvalmuen og morfin gennem tiderne", *Dansk medicinhistorisk årbog* 2005, s. 171-184.
- Rasmussen, Carsten Porskrog: "Løjts storhedstid 1660-1864". I Steen Wulff Andersen, H. V. Gregersen, Carsten Porskrog Rasmussen, & Hans Schultz Hansen (Red.), *Løjt Sogns Historie*. Historisk Samfund for Sønderjylland 1988, s. 93-221.
- Seifert, Kurt: "Brillantbroche og sølvtoj. Kaptajn Hans Bruhns minder fra de Slesvigske Krige", *Historier fra Bybakken* 2023, forthcoming.
- Wulff, Henrik R., & Jungersen, Kirsten: "A Danish Provincial Physician and His Patients The Patient Records from the Practice of Christopher Detlev Hahn in Aarhus around 1800 / Ein dänischer Provinzphysicus und seine Patienten Die Fallsammlung aus der Praxis Christopher Detlev Hahns in Aarhus um 1800", *Medizinhistorisches Journal* 40(3/4), 2005, s. 321-345.

NOTER

- 1 Tak til læge Margrethe Iversen, der har bidraget med faglig sparring og forslag til artikel. Alle fejl og mangler – medicinske som historiske – står for egen regning.
- 2 Før dette er dagbøgerne i øvrigt også udgivet i uddrag andre steder, jf. Callesen 2008, s. 93.
- 3 *Kaptajnsfrue Dorothea Nissens Dagbøger fra Kinakysten 1863-1867*, s. 5.
- 4 Guldborg 2016, s. 217-218.
- 5 Holdt 1982, s. 341-342.
- 6 Holdt 1982, s. 79.
- 7 Rasmussen 1988, s. 103ff.
- 8 Rasmussen 1988, s. 103.
- 9 *Kaptajnsfrue Dorothea Nissens Dagbøger fra Kinakysten 1863-1867*, s. 185.
- 10 *Kaptajnsfrue Dorothea Nissens Dagbøger fra Kinakysten 1863-1867*, s. 129.
- 11 *Kaptajnsfrue Dorothea Nissens Dagbøger fra Kinakysten 1863-1867*, s. 79, 131.
- 12 *Kaptajnsfrue Dorothea Nissens Dagbøger fra Kinakysten 1863-1867*, s. 284.
- 13 *Kaptajnsfrue Dorothea Nissens Dagbøger fra Kinakysten 1863-1867*, s. 63.
- 14 Jespersen 2014, s. 194. Se desuden: Callesen 2008, s. 93.
- 15 De selvmedicinerede ikke ofte med opium på rejsen. I dagbogen omtales det kun tre gange: udover ovenstående, den 4. september 1865 og den 8. juni 1867. Alle gange mod diarré og opkast.
- 16 *Kaptajnsfrue Dorothea Nissens Dagbøger fra Kinakysten 1863-1867*, s. 360.
- 17 *Kaptajnsfrue Dorothea Nissens Dagbøger fra Kinakysten 1863-1867*, s. 230.
- 18 *Kaptajnsfrue Dorothea Nissens Dagbøger fra Kinakysten 1863-1867*, s. 125.
- 19 Ibid.
- 20 *Kaptajnsfrue Dorothea Nissens Dagbøger fra Kinakysten 1863-1867*, s. 133.
- 21 *Kaptajnsfrue Dorothea Nissens Dagbøger fra Kinakysten 1863-1867*, s. 160.
- 22 *Kaptajnsfrue Dorothea Nissens Dagbøger fra Kinakysten 1863-1867*, s. 199.
- 23 Dette ses i øvrigt også i andre sønderjyske skibssamfund, jf. for Marstal således: Havsteen-Mikkelsen 2015, s. 18ff.
- 24 Havsteen-Mikkelsen 2015, s. 44.
- 25 Havsteen-Mikkelsen 2015, s. 18. Man tør dog nok formode, at de medbragte høns i nogen grad kunne supplere kosten med friske æg.
- 26 *Kaptajnsfrue Dorothea Nissens Dagbøger fra Kinakysten 1863-1867*, s. 25.
- 27 *Kaptajnsfrue Dorothea Nissens Dagbøger fra Kinakysten 1863-1867*, s. 282.
- 28 Jungersen 2006, s. 3; Wulff & Jungersen 2005, s. 340-341.
- 29 Brade 1992, s. 97-100.
- 30 Brade 1996, s. 96.
- 31 Norn m.fl. 2005, s. 177-179.
- 32 Hans Bruhns erindringer. Oversat af Kurt Seifert og citeret efter: Seifert 2023.
- 33 Guldborg 2016, s. 218.
- 34 Ibid.
- 35 Rasmussen 1988, s. 174.
- 36 Om analysygdomme og skam i et historisk perspektiv, se desuden: Graugaard 2018, s. 358-359.
- 37 Wulff & Jungersen 2005, s. 328.
- 38 Jungersen 2006, s. 5-7.
- 39 *Kaptajnsfrue Dorothea Nissens Dagbøger fra Kinakysten 1863-1867*, s. 320.
- 40 *Kaptajnsfrue Dorothea Nissens Dagbøger fra Kinakysten 1863-1867*, s. 236.

Zusammenfassung

Der Artikel handelt von den Krankheiten, Beschwerden und Gesundheitsproblemen, die Kapitänsfrau Dorothea Nissen in ihren Tagebüchern von den Chinafahrten (1863–1867) beschreibt. Oft – ca. alle fünf Tage auf der Reise – war ihr Gesundheitszustand mehr oder weniger stark beeinträchtigt. Meistens waren es Kleinigkeiten und nichts Lebensbedrohliches: Kopfschmerzen, Zahnschmerzen, Verstopfung, Durchfall, blutiger Stuhl, Erbrechen oder Erkältung. Obwohl man sich vorstellen muss, dass das Leben auf See ihre Gesundheit verschlechtert hat, gibt es keinen Grund zu der Annahme, dass die gesundheitlichen Probleme selbst, einschließlich ihrer zugrunde liegenden Ursache, eine besonders maritime oder chinesische Ursache hatten. Im Gegenteil wird in dem Artikel argumentiert, dass diese Krankheiten wahrscheinlich ein fester Bestandteil von Dorotheas Alltag im Løjt-Land waren. Daher sind Dorotheas Tagebücher auch eine einzigartige Quelle für die Untersuchung der Krankheitswahrnehmung wohlhabender Bauern und ihrer Familien in der Mitte des 19. Jahrhunderts. Das Auffälligste an dieser Wahrnehmung ist, dass Dorothea Krankheit offensichtlich nicht als „Krankheit“ im modernen Sinne versteht; als Gegenteil von „Gesundheit“. Andererseits gibt es viele Formen nahezu chronischer Krankheitssymptome, die sie fast als „gewöhnliche Belästigung“ zu empfinden schien; als gewöhnliche Lebensbedingungen, nicht unähnlich schlechtem Wetter oder dem Wechsel der Jahreszeiten. Dorotheas Tagebücher zeugen somit von einer Realität voller Ärgernisse. Sie ist pragmatisch an die Sache herangegangen, aber es war wahrscheinlich nicht gerade angenehm. Krankheit war ein Lebenszustand und kein vorübergehendes Übel, das behandelt werden musste.

Holger Andersen og antiksamlingen på Haderslev Katedralskole

AF ANNETTE HØJEN SØRENSEN OG HELGE WIINGAARD

Kort før sin død i 1961 testamenterede politikeren og diplomaten Holger Andersen en samling på i alt 15 antikke græske genstande til sin gamle skole, vore dages Haderslev Katedralskole. Samlingen var sandsynligvis erhvervet under en række rejser, han 1929-1934 foretog i sin egenskab af præsident for den af Folkeforbundet nedsatte kommission for den græsk-tyrskiske befolkningsudveksling. Bag samlingens erhvervelse lå en livslang interesse for den antikke græske kultur, der stammede fra hans skoletid i Haderslev i begyndelsen af 1900-tallet. I artiklen undersøges denne interesses baggrund og betydning for hans personlige værdigrundlag.

Indledning

Politikeren og diplomaten Holger Andersen (1890-1961) er en af de mere oversete skikkelser i nyere dansk historie. Undtagelsen er måske hans indsats som Grænseforeningens formand 1943-1961, hvor han spillede en afgørende modererende rolle i spørgsmålet om en mulig grænserevision i kølvandet på det tyske nederlag efter 2. verdenskrig. Herom skriver Axel Johnsen i sin bog om Grænseforeningens historie 1920-2020:

Den kritiske fløj, herunder Holger Andersen, indtænkte også det tyske element: Det tyske havde gennem historien opnået samme hjemstavnsret som det danske. Det var både et moralsk spørgsmål og et spørgsmål om stabilitet: Hvis man fra dansk side ignorerede tyskernes hjemstavnsret, ville det før eller siden føre til uro og konflikt. I værste fald ville de vende sig imod det danske. Kritikere som Holger Andersen udelukkede ikke, at en tysk slesviger kunne og burde blive dansk. Men udgangspunktet måtte være, at man mødte ham med respekt. Kun sådan kunne man håbe på at vinde ham for den danske side. Tvang og intolerance førte sjældent noget godt med sig. Denne holdning fik gyldighed i resten af Holger Andersens formandstid og gik i arv til alle senere formænd for Grænseforeningen.